

1. Боберський І. *Забави і гри рухові. Частина III. Копаний мяч.* – Л. : Накладом Товариства «Сокіл», 1906. – 38 с. 2. *Великий тлумачний словник сучасної української мови* / [Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К., Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с. 3. *Верхола О. Копаний м'яч.* – Л. : Накладом Українського Спортивного Союзу, 1926. – 90 с. 4. *Етимологічний словник української мови : в 7-ми т.* / [Ред. кол. О. С. Мельничук та ін.] – К. : Наук. думка, 1982–2012. – Т. 1–6. 5. *Копана : Association Football. Після Осипа Кленки зладив В. Лаврівський.* – Л., 1900. – 18 с. 6. *Kronikasportu / Zespół pod kierunkiem Mariana V. Michalika.* – Warszawa : Wydawnictwo «Kronika», 1993. – 1056 s. 7. *Михалюк Ю. З історії становлення українського футболу* / Юрій Михалюк // Михалюк Ю., Гусак М., Дикий І. *Футбольний атлас України : Довідково-статистичне видання за підсумками десяти чемпіонатів України з футболу (1992–2001)* / [За ред. Ю. Михайлюка]. – Л. : б. в., 2001. – С. 3–11. 8. *Паночко М. Н. Украинская спортивная лексика : автореф. дис. ... канд. филол. наук.* – К., 1978. – 23 с. 9. *Словник іншомовних слів* / Уклад. Л. О. Пустовіт та ін. – К. : Довіра, 2000. – 1018 с. 10. *Словник української мови: в 11-ти т.* / [Ред. кол. І. К. Білодід та ін.]. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. I–XI. 5. 11. *Szczerpek S. Moja historia futbolu. T. 1. Świat.* – Warszawa : Presspublica sp. z o. o., 2007. – 288 s. 12. *Янків І. Т. Українська спортивна термінологія (історико-методологічний аналіз) : автореф. дис. ... канд. наук з фізвиховання і спорту : 24.00.02 / І. Т. Янків.* – Луцьк, 2000. – 19 с.

УДК 81'42+165+378.147+161.26

Ганна Сивокінь, Яніна Мар'яно, Тетяна Картель, Олена Зайцева
Одеська державна академія будівництва та архітектури

ЕПІСТЕМІЧНА МОДАЛЬНІСТЬ У НАУКОВО-ПОПУЛЯРНОМУ ДИСКУРСІ ЩОДО ВИКЛАДАННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

© Сивокінь Г. В., Мар'яно Я. Г., Картель Т. М., Зайцева О. Ю., 2016

Матеріалом цього дослідження є епістемічна модальність у науково-популярному дискурсі змісту інформаційно-оцінних висловлювань викладачів або студентів, що утворюють мовну тканину різними мовами; використовуючи різноманітні засоби вираження впевненості, сумніву й неповної впевненості в істинності повідомлюваного. Ці засоби є детермінативами, або маркерами, когнітивної діяльності суб'єкта мовлення – викладача або студента. Суб'єктивно-модальні функції мови в лекційному та практичному викладанні навчального матеріалу виражено в тому, що в рамках способів можна передавати конкретне ставлення мовця до змісту висловленого, яке має широку гаму особистісних оцінок із градацією бажаності, умовності, наказовості, повинності.

Ключові слова: українська мова, модальність, суб'єктивна оцінка, дискурс, науково-популярний дискурс, текст, комунікація, термін.

The subject of this research is epistemic modality in the scientific and popular discourse as the part of speech information and evaluation of teachers or students that form the structure of the language in different languages, using various means of expression, confidence, doubt and certainty of the truth of incomplete information. These means are determinative or cognitive markers of the subject of speech – teacher or student. Subjective-modal functions of language in lectures and practical teaching learning material reflected in the fact that in the specific ways can be transmitted the attitude of the speaker to the content of expression, which includes a wide range of the personal evaluations that express gradation desirability of convention, order, obligation.

Keywords: Ukrainian language, modality, subjective valuation, discourse, scientific and popular discourse, text, communication, term.

Термін «дискурс» широко застосовують у сучасному мовознавстві. Водночас зауважимо, що зміст цього поняття докорінно відрізняється у представників різних напрямків галузі філології. Так представники західної школи в основному спираються на категорію епістемічної модальності, аналізуючи поняття «дискурс». Знаковою рисою такого підходу є аналізування функційних особливостей дискурсу, де особливої уваги надають засобам вираження. Прагматична спрямованість цього напрямку очевидна [11, с. 8].

Зазначмо, що автори українських наукових праць у галузі філології зчаста також під поняттям «дискурс», ідучи за представниками західного напрямку, розуміють різноманітні боки епістемічної модальності як логічного, так і емоційно-оцінного плану. На відміну від представників західного напрямку обсяг поняття «дискурс» у тлумаченні науковців української школи значним чином відрізняється [4]. Тут основну увагу приділено вивчанням таких особливостей дискурсу, як властивості його складників і взаємозв'язок у перебігові актуалізування різних типів дискурсу, взаємозв'язок дискурсу із суміжними категоріями мовленнєвої діяльності, варіативний бік функційного навантаження дискурсу, теоретичні особливості опису дискурсу у працях сучасників [2; 3; 6–8].

Однією з найважливіших характеристик дискурсу є той факт, що його зреалізують у соціальному континуумі. Цікавим видається й те що, аналізуючи писемне й усне мовлення, лінгвісти вживають різних термінів для однорідних феноменів, наприклад, речення – висловлювання, частина речення – синтагма, розділові знаки – сегментування мовного уривка, буква – звук тощо.

Дискурс, про що вже йшлося, має дві форми і є продуктом, що відображає момент появи мовлення. Таким чином, дискурс на відміну від тексту має спонтанну рису, власну структуру і своєрідні закономірності функціонування в процесі комунікації.

Актуальність проблеми. Розрізнявання двох згаданих раніше понять – тексту й дискурсу, ось що й до нині є одним із найдискутованіших у лінгвістиці. Таке становище спричинено тим, що дискурс є багатоплановим феноменом, який певною мірою перетинається з поняттям тексту, з одного боку, і чітко відмежованою від нього потребою розгляду екстралінгвістичних умов комунікативного акту – із другого. Сукуп мовних, соціологічних, національних особливостей комунікації у взаємодії з текстом, сучасні науковці розглядають як дискурс. Слушну виозначку дискурсу, наводить В. В. Красних, він уважає, що це «вербалізована розумова діяльність, як сукуп процесу й результату, що має як власне лінгвістичні, так і екстралінгвістичні плани» [5, с. 9].

Усебічне аналізування точок зору в тлумаченні феноменів «текст» і «дискурс» не лише засвідчило наявність очевидного взаємозв'язку цих явищ (певних точок перетину), але й дозволило визначити дистинктивні характеристики, що відрізняють ці два феномени. Підсумовуючи викладене, визначмо зміст понятійної категорії «дискурс». Це комплексна реалізація тексту в сукупності з екстралінгвістичними особливостями актуалізації певного тексту.

Екстралінгвістичні особливості актуалізації науково-популярного дискурсу, що є об'єктом дослідження, становлять значний інтерес для сучасної філології. Це пов'язано, першорядно, із браком у науковій літературі одностайності думок щодо цього питання, а також браком систематизування емпіричних даних і нечіткістю аргументування теоретичних узагальнень.

Відомо, що діалогічна форма спілкування, поширена в науково-популярному дискурсі, є одним із частовживаних прийомів приступності засвоєння знань, акцентування у вагинарематичній структурі висловлювання, підвищування експресивності викладу в цілому.

Останнім часом науковий пошук у галузі дискурсології дозволив сформулювати основи стосунків дискурсу й інтердискурсу, як відношення формованого до вже описаного. Цей підхід дозволив докорінно змінити погляд на теоретичні передумови формування дискурсу й по-новому поглянути на можливості впливу інтердискурсу на епістемічне оцінювання того чи того повідомлення.

Із цих позицій інформація про нове знання є науковим складником науково-популярного дискурсу. Ураховуючи той факт, що науковий складник будь-якої інформації містить безліч дискурсів, узагальнених у конкретному комунікативному творі, то її можна розглядати як інтердискурс.

Таким чином, популяризацію знання в науково-популярному дискурсі здійснюють за рахунок тісної взаємодії форми висловлювання (лінгвістичних засобів) з його змістовною частиною (логіко-смысловими відношеннями).

Це дослідження переконливо засвідчило, що динамічний розвиток структурних особливостей і комунікативних параметрів науково-популярного дискурсу уможливує досягання тих завдань, які ставить перед собою цей комунікативний акт. Основними завданнями науково-популярного дискурсу є:

- устанавлення зв'язку з адресатами (для досягання цієї мети потрібно володіти інформацією про соціальний статус слухачів, рівень їхньої освіти, їхній світогляд, запас знань і їхню здатність правильно інтерпретувати почуте\прочитане);
- справляння запланованого впливу на аудиторію, що досягають такими чинниками в мовленні автора: потрібних мовних засобів, логічної стрункості, аргументованості й емоційної насиченості тощо.

Усі зазначені чинники є ознакою науково-популярного дискурсу.

Науково-популярний дискурс інформує не стільки про факти, але й про ставлення до них мовця, що безпосередньо свідчить про його модальне начало, а також відображає наміри автора справити потрібний вплив на публіку. Крім того, науково-популярний дискурс зчаста використовує загально-прийнятту логічну схему аргументування й докази (висунення тези, подання потрібних і достатніх аргументів, формулювання висновку). Автор, маючи такий інструментарій переконання, успішно розв'язує основне завдання науково-популярного дискурсу – донести до аудиторії знання і переконати слухачів\читачів у вірогідності поданої інформації.

Зазначмо, що побудову інформативної частини науково-популярного дискурсу можна порівняти з нанизуванням фактів на основний стрижень – знання, а додаткові відомості лише пояснюють й уточнюють наведені емпіричні дані, посилюють стрижневу позицію знання. Такими конкретизувальними інформантами є ілюстративні комплекси, блоки доказів, аргументативні складники й низка інших побудов, метою яких є надання додаткових відомостей.

Нині широке визнання лінгвістів отримала теорія мовленнєвих актів. Перевагами цієї теорії, що дозволяють максимально врахувати особливості мовленнєвої поведінки всіх учасників комунікації, є такі положення:

- визначення мовного акту як продукування висловлювання мовцем із конкретною метою за певних умов комунікації, що, безперечно, є надійним фундаментом для планування дослідження та провадження вивчення мовленнєвих реалізацій;
- наявність трьох складників процесу комунікації: локуції, ілокуції і перлокуції (тобто продукування мовлення, відповідність наміру мовця формі мовленнєвого уривка і вплив цього висловлювання на адресата);
- оцінювання успішності/безуспішності комунікації залежно від ступеня повноти виконання ілокутивного акту.

Зауважмо, що нині теорія мовленнєвих актів зазнала численних корект. Однак, незалежно від того, які нові терміни з'являються для позначання складників цього феномену, суть залишається незмінною. Так поява таких термінів, як констативи, регулятиви й репрезентативи (за Габермасовою класифікацією [10] для позначання ілокутивних актів або комунікативи й комісиви) по суті нічого не змінюють у теорії мовленнєвих актів, залишаючи визначальну роль за ілокуцією.

Науково-популярний дискурс своїми стильовими властивостями значною мірою стикається з науковим стилем мовлення, набуваючи частину його властивостей. Ураховуючи такі риси наукового стилю, як логічність, об'єктивність, неемоційність, чимало лінгвістів вважають, що науковим текстам властива тільки об'єктивна модальність, а саме реалізація модальних значень можливості, потреби й повинності. Однак є думка, що в деяких типах текстів наукового стилю обов'язкове вираження авторського «я», що зреалізують за допомогою різних мовних засобів.

У науково-популярному дискурсі набагато більше, ніж це виражено в науковому стилі, потрібне авторське «я». Способи передавання власної позиції лінгвістичними засобами різноманітні. Одним із найнаочніших проявів цієї особливості є поєднання модального дієслова з особовим займенником І особи однини і множини.

Ураховуючи викладене, потрібною умовою аналізування функційно-семантичного поля епістемічної модальності є вивчення суб'єктивного й міжособистісного компонентів цієї категорії в науково-популярному дискурсі. Зауважмо, що науково-популярний дискурс, крім епістемічної модальності

має також аксіологічну, деонтичну й алетичну модальності. Вивчення характерних ділянок перетину функційних полів цих видів модальності є особливим інтересом для лінгвістів.

Що стосується лінгвістичних особливостей передавання епістемічної модальності в науково-популярному дискурсі, то доречно заналізувати цей аспект, зіставивши його з науковим дискурсом. Як засвідчив експериментальний матеріал, кількісні показники науково-популярного тексту значно поступаються відповідним характеристикам текстів наукового жанру: обсяг тексту знижено уп'ятеро, кількість посилки із точним зазначенням джерела зменшено в десятки разів, кількість ілюстративного матеріалу – графіків, малюнків і таблиць – зведено до мізерних показників. Крім того в науково-популярному дискурсі найчастіше наукову термінологію заступають загальноприйнятими лексичними одиницями, а іноді й сленгізмами.

Такі відмінності двох зіставляваних жанрів не є несподіваними, оскільки для науково-популярного жанру значний інтерес являє об'єкт вивчення, а для наукового – процес досліджування з його доказовою і аргументативною стороною. Усі зазначені структурні особливості науково-популярного жанру розраховано на можливість сприйняття інформації пересічним споживачем, для якого засвоєння знань не має становити значних труднощів.

Ще однією яскравою рисою популяризації наукових знань є широке використання діалогічних комплексів у науково-популярному дискурсі. Це можуть бути й запитально-відповідні репліки, і діалогічні єдності, що містять волонітативні складники. Безумовно, діалогічність науково-популярного дискурсу підвищує ступінь його експресивності, що, своєю чергою, сприятливо впливає на підвищення ефективності сприйняття та засвоєння нової інформації.

Той факт, що науково-популярне викладання матеріалу узагальнює дані багатьох джерел певним чином позначається і на мовних засобах акцентування знання в тексті, і на формі викладання, і на використанні автором тих чи тих маркерів висловлювання. Варіативність лінгвістичних засобів найчастіше вказує на зміну фігури «іншого» у викладеній інформації.

Ще однією змінною, пов'язаною з використанням різноманітних засобів передавання інформації, є тематика науково-популярного дискурсу. Зміна топіка, зазвичай, супроводжено певною зміною манери викладання й уживанням інших (у порівнянні з попередньою тематикою) мовних засобів різних рівнів. Таким чином взаємозв'язок форми викладання інформації з вмістом науково-популярного мовлення є однією із проблем, яка заслуговує пильної уваги дослідника.

1. Барышникова К. К. Уровни анализа просодии и ее функции / К. К. Барышникова // *Экспериментальная фонетика*. – Минск : Изд-во МГПИИЯ, 1975. – С. 4–23. 2. Борботько В. Г. *Общая теория дискурса (принципы формирования и смыслопорождения)* : автореф. дис. на здобуття ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.01. «Русский язык» / В. Г. Борботько. – Краснодар, 1998. – 48 с. 3. Карасик В. И. *Язык социального статуса* / В. И. Карасик. – М. : Ин-т языкознания РАН; ВГПИ, 1992. – 330 с. 4. Королева Т. М. *Интонация модальности в звучащей речи [Текст]* / Т. М. Королева. – К.–Одесса : Вища школа, 1989. – 147 с. 5. Красных В. В. *Этнопсихолингвистика и лингвокультурология* / В. В. Красных. – М. : ИТДГК Гнозис, 2002. – 284 с. 6. Левицкий В. В. *Семантика и фонетика : пособие, подготовленное на материале экспериментальных исследований* / В. В. Левицкий. – Черновцы : Черновиц. ун-т, 1973. – 103 с. 7. Макаров М. Л. *Концептуализация коммуникации в моделях языкового общения* / М. Л. Макаров // *Актуальные проблемы коммуникативной грамматики: тезисы докл. Всерос. научн. конф.* – Тула, 2000. – С. 63–66. 8. Шведова Н. Ю. *Очерки по синтаксису русской разговорной речи* / Н. Ю. Шведова. – М. : Изд-во АН СССР, 1987. – 377 с. 9. Brazil D. *The place of intonation in a discourse model [Text]* / D. Brazil // *Coulthard & Montgomery*, 1981. – P. 39–50. 10. Habermas, Jürgen. *Theorie des kommunikativen Handelns [Текст]*. – Frankfurt/Main: Suhrkamp, 1985. – 465 s. 11. Hyland K. *Metadiscourse [Text]* / K. Hyland. – London : Continuum, 2005. – P. 342.